

ПОЧАТКИ ФОРМУВАННЯ АРМІЇ УНР ВОСЕНИ 1917 РОКУ

© Зінкевич Р.Д., 2014

Досліджено початки формування армії УНР та створення вищих державних військових органів восени 1917 р. Показано помилки Центральної Ради у військовому будівництві, які згодом призвели до низької боєздатності Армії УНР.

Ключові слова: армія, Центральна Рада, Росія, більшовики, військове будівництво.

The article is about the study of the beginnings of the Ukrainian People's Army formation and the creation of the senior state military authorities in autumn 1917. The research shows the mistakes of the Central Council regarding the military construction, that further led to the low Ukrainian National Army fighting efficiency.

There were major political changes in Russia in autumn 1917. The Bolsheviks came to power after the armed revolution. This change of the political situation had influence on the course of events in Ukraine. During this period the Central Council finished the forming of the Ukrainian national military organizational structures and the creation of the UNA bases. A characteristic feature of that period was a rapid evolution from the spontaneous methods to the emersion of the national state military policy elements, that ultimately led to the appearance of the UNR Armed Forces main body. Against anti-militarist policy of the Central Council, aimed at the elimination of the regular army and replacing it to a people's militia, all events led to the creation of the Armed Forces as one of the state attributes. In the end of November 1917 the Ukrainian military movement reached the stage of organizational appearance, despite all mistakes in the military construction. There were senior military authorities: General Military Secretariat, that served as the National Ministry of Defence, General Staff, National Military Council and military councils on different levels of the fields. Two military districts Kyiv and Odessa also were subordinated to the Ukrainian authority. In addition, the creation of the Ukrainian Front and the appointment by the Military Secretariat for it relevant chiefs completed the process of formal submission of all parts of the former Russian army on the Ukrainian territory to the UNR government. Ukrainian military schools started training of national military personnel.

Therefore, we can state that in November 1917 there was established the UNR Army. It consisted of differently typed formations. According to the ways or methods of organization they could be divided into several types: arbitrary, those that appeared spontaneously; revolutionary, whose creation often started from spontaneous revolutionary movement, and then were recognised as the official authority; planned structures - ukrainianized and newly created units, that had to become the main body of a regular national army. However, the fighting efficiency of the UNA still remained low.

Key words: army, Central Advice, Russia, bolshevists, military building.

Восени 1917 р. в Росії відбуваються великі політичні зміни, після збройного перевороту до влади приходять більшовики. Ця зміна політичної ситуації вплинула і на хід подій в Україні. В цей період завершується формування організаційних українських національних військових структур і створення основ армії УНР.

Після захоплення більшовиками влади в Петрограді Центральна Рада перейшла до створення на Україні національної державності. 1 листопада вона звернулася до населення з відозвою, в якій об'явила себе вищою красною владою, а Генеральний Секретаріат – урядом України. Вона

повідомила, що для повноцінного функціонування Генерального Секретаріату створюється Генеральний секретаріат військових справ, на чолі якого став С. Петлюра. На відміну від колишнього Українського генерального військового комітету, що діяв на правах громадської організації, він офіційно вважався адміністративним органом армії і діяв на правах міністерства, на яке покладалося завдання очолити її формування. Першим розпорядженням Генерального секретаріату військових справ було призначення підполковника В. Павленка начальником Київського військового округу. У виданому в той самий день зверненні до населення Генеральний Секретаріат закликав визнати Центральну Раду вищою краєвою владою і вимагав повного підкорення їй [1, с. 322]. Глибокою помилкою значної частини лідерів Центральної Ради тоді було те, що вони не стояли на позиціях утворення самостійної держави, а виступали за федерацію. Центральна Рада і Генеральний Секретаріат твердо і чітко заявили, “що Україна повинна бути в складі федеративної Республіки Російської, як рівноправне державне тіло. Сучасне політичне становище ця постанова не міняє в найменшому ступені” [2, 1 листопада].

Генеральний військовий секретаріат за дорученням Центральної Ради мав негайно розпочати постачання армії всім необхідним [3].

Перші спроби створення власних збройних національних сил, що підтримувалися б владою, були здійснені на Третньому військовому з'їзді, що проходив в Києві, якраз під час невдалої спроби більшовицького повстання. На пропозицію С. Петлюри делегати з'їзду утворили “Перший український полк охорони революції” у складі чотирьох куренів під командуванням підполковника Ю. Капкана та М. Галагана. Але він довго не проіснував, – після придушення більшовицького повстання він розпався. На місці полку залишилася лише його частина, яка як окремий курінь перейшла в розпорядження Центральної Ради [4, с. 27].

Після взяття влади в Києві Центральна Рада почала активну роботу на Південно-Західному і Румунському фронтах із створення власних збройних сил. До цього часу вона зуміла доволі добре організувати систему своїх військових органів у діючій армії. Їх формування на території України покладалось на Головну військову управу, яка підкорялася безпосередньо Центральній Раді і Генеральному Секретаріатові. Фракція українських соціалістів-революціонерів в Центральній Раді почала вимагати від Генерального Секретаріату, щоб він зайнявся організацією українського війська і підняття його боєздатності, що це є “найперший обов'язок краєвої влади, яка інтереси оборони краю від усяких небезпек мусить поставити на перше місце. Зокрема Генеральний Секретаріат мусить звернути увагу на постачання для армії всього потрібного, організацію свого вищого командного складу в українських частинах і розміщення цих частин на Україні і Південно-Західному фронті [5, 10 листопада]. В листопаді українські партії активізували роботу по створенню “військових рад” всіх рівнів. Військові ради за послаблення позиції армійського командування, мали сприятливі умови для підпорядкування військ, що дислокувалися в Україні. У середині жовтня на пропозицію УГВК при всіх українізованих частинах діяли військові ради, а також українські комісари, затверджені Центральною Радою [6, ф.1115, оп.1, спр.13, арк.405]. Вже на початку листопада в Рівному був проведений спеціальний з'їзд українських військових рад, який утворив армійську раду Особливої армії. Було вирішено послати в армію, корпуси, дивізії своїх комісарів [7, с. 132], що дало змогу взяти владу в армії в свої руки. Зїзд обрав армійську військову раду в складі 25 осіб [8, ф.2067, оп.1, спр.3825, арк.373]. Все це свідчило про поступове завершення організаційного оформлення українських військових управлінських структур на місцях. Правда, поки що вони ще продовжували співіснувати із старими загальноармійськими організаціями, влада і вплив яких вже були дуже підірваними більшовиками.

Станом на жовтень 1917 р. все чіткіше окреслювалося ядро Української Армії. Укомплектовані українські частини нараховували 60 тис. вояків. Серед них найбільшою формацією залишився 1-й Український корпус у складі двох дивізій під командуванням П. Скоропадського, а також низка інших частин: дві піхотні дивізії з восьми полків, дислоковані в Києві, кінний полк, військова школа, автопанцерний дивізіон, кілька батарей, які також розташовувалися у столиці та її околицях [9, с. 15–16.].

Після більшовицького перевороту почався процес розвалу російської армії, який би міг привести до анархії в краю. Тому 2 листопада Генеральний Секретаріат обговорив ситуацію, що склалася у військах, дислокованих в Україні. Було вирішено, що з цього моменту військові розпорядження видає лише Військовий секретаріат з відома Центральної Ради. Військовий секретаріат бере на себе зобов'язання із зміцнення порядку та дисципліни в армії. [6, ф.1063, оп.1, спр.1, арк.28.]. На засіданні виступив С. Петлюра з інформацією про організацію українського штабу і заходи, яких необхідно вжити для налагодження постачання армії.

Центральна Рада продовжувала свою діяльність на фронті. В цьому їй дуже помагало командування Південно-Західного і Румунського фронтів, а також і сама Ставка. Оскільки армія вийшла з-під контролю командування, то Ставка змушена була піти на переговори з Центральною Радою з питань формування українських частин у масштабах усієї армії. Вже 3 листопада Генеральний Секретаріат розпорядився звільнити з-під арешту колишнього командувача військами Київського військового округу генерала Квенцицького і комісара округу Кириєнка. Центральна Рада домовилась про спільні дії як в тилу, так і на фронті зі штабами Південно-Західного і Румунського фронтів. Зміцненню її позиції сприяв перехід на її бік командувача Румунським фронтом генерала Д.Г. Щербачова, який 3 листопада 1917 р. встановив контакти з військовим комісаром Центральної Ради в Одесі підполковником В. Поплавком, про погодження спільних дій. 4 листопада з Ясс в Одесу Щербачов скерував спеціальну комісію з представників штабу для ведення офіційних переговорів з представниками Центральної Ради [8, ф.2085, оп.1, спр.10, арк.2,3]. У зв'язку з тим Д.Г. Щербачов скерував Верховному головнокомандуючому генералу Н.Н. Духоніну телеграму, в якій пояснював свої дії тим, що “враховуючи сучасне становище, дотримуватися непримиренної позиції відносно Центральної Ради в питаннях моєї влади над Одеським військовим округом несвоєчасно, навпаки, необхідно будь-як сприяти зміцненню України, яка може дати силу для збройного порядку у тилу” [10, с. 82].

6 листопада представники Генерального секретаріату А.І. Лотоцький і Д.І. Дорошенко підписали з А.Н. Духоніним угоду про безперешкодну українізацію армії. Дозволялось зосереджувати українські частини з інших фронтів на Південно-Західному і Румунському фронтах [8, ф.2003, оп.4, спр.16, арк.13.]. “Для більш успішного проведення українізації, Ставка дозволяла одиночне і масове виділення українців в кожній частині, а також прирівнювались фронтові українські комітети до аналогічних загальновійськових комітетів. Призначення командуючих військами Київського і Одеського військових округів повинно проводитись Ставкою по згоді з Генеральним Секретаріатом [8, ф.2003, оп.2, спр.343, арк.117–118.], а також в українізованих частинах діючої армії. Для координації дій при Ставці було запроваджено посаду постійного представника Генерального Секретаріату [8, ф.2067, оп.1, спр.3811, арк.312].

Ця угода відкрила якісно новий етап розвитку українського військового руху, який був не лише легалізований російським військовим командуванням, а й штовхав український уряд до активніших дій щодо формування на залишках старої армії власних збройних сил. Український військовий рух вступив у нову стадію свого розвитку, стадію завершення організаційного оформлення. Угода від 6 листопада закріпила за Україною права спадкоємця на ту частину колишньої царської армії, що знаходилася на її території і визнавала за нею право на власне військо.

Таке ставлення командування Південно-Західного і Румунського фронтів до Центральної Ради було не випадковим. Відчуваючи свій близький крах, воно вирішило піти на співробітництво з Генеральним Секретаріатом, який теж був зацікавлений у формуванні українізованих військових частин на фронті. В результаті 8 листопада 1917 р. Військовий Секретаріат видав наказ, в якому говорилось: “Внаслідок останніх подій вся влада на Україні перейшла до Центральної Ради... і вище військове командування призначається тепер нею з людей, які б відповідали народним бажанням і могли би бути захисниками народних інтересів. Вони призначають молодших начальників гарнізонів і інших, слідкують за їх діяльністю... Всі самовільні усунення з посад начальників будуть вважатися анархічними і... відповідним чином припиняться” [11]. 12 листопада С. Петлюра послав телеграму на всі fronti, щоб почекати з переведенням українських командирів з російських до

українізованих частин, доки не буде на це наказу, інакше самовільне переведення могло б привести до дезорганізації армії [8, ф.2003, оп.2, с.343, арк.78.]. На початку листопада армія фактично вийшла з-під контролю командування. Ставка нарешті вирішила піти на переговори з Центральною Радою із питання про формування українських частин у масштабах цілої армії.

Проголошення III Універсалу створювало правову базу для діяльності секретаріату у військових справах, що ставав вищим виконавчим органом влади у військовій сфері. 8 листопада за підписом С. Петлюри з'явився наказ по Військовому секретаріату, який з'ясовував основні напрями його найближчої діяльності. Тим же наказом були зроблені призначення на керівні посади секретарства, а також розроблено його структуру [11]. Керівні посади в секретаріаті переважно обіймали колишні члени УГВК, це молодші офіцери, прапорщики, рядові і цивільні люди. Не було жодного представника вищого офіцерського складу, що негативно відбилося у роботі цього органу і формуванні власної армії. Досвід та знання вищого офіцерського складу не було використано, оскільки до них упереджено і з недовірою ставилися більшість тогочасних політиків УНР.

Після проголошення III Універсалу, за погодженням зі Ставкою, Центральна Рада розгорнула широку діяльність із створення своїх військових сил. Почався останній етап українізації армії. Проте солдати все більше і більше потрапляли під вплив більшовиків, які вже почали грабежі і знищення земельних власників під виглядом аграрної реформи і негайного підписання перемир'я на фронті. Проти засилля більшовизму виступили як представники Української Центральної ради, так і ставка верховного головнокомандуючого армії. Зокрема командир Особливої армії генерал від інфантерії С. Стельницький задля запобігання анархії, мародерству та порушенню військових статутів дозволив коменданту Луцького гарнізону видати 600 гвинтівок для озброєння спеціальних рот порятунку та відділу міліції, сформованих восени 1917 р. Луцьким повітовим комісаром [12, с. 135].

Тим не менше, в листопаді Центральна Рада користувалась ще значним авторитетом серед українізованих частин. Українські солдати в своїй масі підтримували її, оскільки сподівалися на проведення обіцяних III Універсалом реформ. Це дало їй можливість всюди створювати свої військові ради і продовжувати українізацію фронтних і тилкових частин. У листопаді були українізовані штаби Київського і Одеського військових округів. Владу Центральної Ради признавало командування Південно-Західного фронту. Ще на зборах 5 листопада в штабі фронту було підписано відповідну угоду [8, ф.2067, оп.1, спр.3811, арк.287.]. Центральна Рада почала призначати в штаби фронтів своїх комісарів. Виконувати обов'язки комісара Південно-Західного фронту було призначено П.Г. Певного [8, ф.2067, оп.1, спр.520, арк.1.]. Також у листопаді на цьому фронті з 6-го корпусу було виділено 51-й армійський корпус, який був українізований і за наказом Генерального Секретаря військових справ С. Петлюри переіменований на 2-й Січовий Запорізький корпус. Командиром корпусу було призначено командира 16-ї пішої дивізії генерала Мандрику. Про це згадує начальник штабу 16-ї українізованої дивізії полковник генерального штабу Б. Сулківський. [13, с.76–77]. В розпорядження Генерального Секретаріату на фронті було передано укрінізовані 6-й, 34-й армійські корпуси і 14-й полк [6, ф.80/с, оп.1, спр.2, арк.41]. В тилкових районах разом з звичайними військовими формуваннями стали створюватися ударні частини – гайдамацькі курені, “курені смерті”, загони “вільного козацтва”.

На засіданні Генерального Секретаріату 17 листопада схвалили виданий С. Петлюрою “Проект організації Військового секретарства і Українського військового управління в зв'язку з оголошенням Української Республіки” [14, с. 117]. Він мав сприяти подальшому формуванню національних збройних сил. Його розробила група військових фахівців у складі генерала Б. Боровського, підполковника О. Сливинського і капітана П. Дяченка. Він передбачав створення територіальної Української Армії. Військове секретарство, або Головна військова управа мало стати вищим органом військової влади в Україні й очолити організацію національних Збройних Сил. У своїй діяльності секретарство мало безпосередньо підлягати Центральній Раді та Генеральному Секретаріатові і за їх контролем здійснювати зв'язки із Ставкою Верховного головнокомандувача. Проект містив декілька важливих положень щодо організаційних принципів побудови національної армії та її місця у суспільстві. Його автори наголошували на необхідності

використати для створення Українського Війська кадрових офіцерів колишньої російської армії, прихильних до українського руху [6, Ф.4100, оп.1, спр.24, арк.13.]. Для того пропонувалося створення Генеральної вищої військової ради як вищого законодавчого органу влади для армії на чолі з генеральним військовим секретарем. До її складу мали увійти всі вищі військові начальники, а також представники вищих державних органів України. У тому разі, коли Генеральна рада була б неспроможна вирішити окремі питання, вона мала подати їх через Генеральний Секретаріат на розгляд Центральної Ради.

Генеральний військовий секретаріат УНР почав створювати статут для українських частин. Він розіслав по арміям “Наказ Українському Війську щодо внутрішнього порядку (національної військової дисципліни)“. Фактично це був перший військовий статут національних Збройних Сил, що відроджувалися. Він визначав обов’язки рядових та офіцерів, взаємовідносини між ними, тимчасові відзнаки українських формувань [15, 6 жовтня]. Як свідчить цей документ, організатори Української Армії намагалися створити національні Збройні Сили на цілком нових засадах, які ще не застосовувалися у тогочасній військовій практиці. Армія, за їхнім задумом, мала стати не корпоративно замкненою від суспільства організацією, а органічно доповнювати його, стати школою для сотень тисяч людей у їхній підготовці до повнокровного громадського життя своєї країни.

Восени 1917 р. з’явилися перші національні військові заклади для підготовки кадрів Збройних Сил України. При Генеральному військовому секретаріаті було створено Шкільний відділ, що згодом став називатися Головним урядом військових шкіл УНР. Першою українізованою військовою школою стала 2-га Київська школа прапорщиків, де навчалося 500 осіб [14, с. 118].

Щоб нейтралізувати вплив агітації більшовиків, що виступали проти Центральної Ради та створення її військових формувань, 14 листопада 1917 р. С. Петлюра, який займав посаду Генерального секретаря по військових справах, звернувся із зверненням до народу і армії, в якому закликав не визнавати Раднарком та його розпорядження. Він наказав українським солдатам “стояти твердо в цей грізний час на сторожі фронтів і порядку в частинах, зупинити всякі спроби до самовільних дій, не допускати безпорядків, братання та перемирря” [8, ф.2003, оп.1, спр.683, арк.37.]. Також в цей день С. Петлюра видав наказ №5: „Я, як Генеральний секретар з військових справ Української Народної Республіки, усіх вас, мої товариші та друзі, закликаю в цю годину до спільної одностайної праці. Будьте організовані та об’єднані, усі за одного і один за всіх. Наше військо молоде, воно щойно стає на ноги, і своїм порядком ви доведете, що ви є славні нащадки наших великих предків. Як один станьте довкола Центральної Ради та її Генерального секретаріату. Не допускайте погромів та заворушень, бо якщо їх допустите, то ганьбою вкриєте славне ім’я українського вояцтва. Жодних погромів на нашій землі не мусить бути. Я вже викликав українські полки та дивізії для охорони ладу на Україні” [16, 14 листопада]. Також 14 листопада Військовий секретаріат видав розпорядження про українізацію Київського та Одеського військових округів та реформування розміщених на їх території частин за національною ознакою [11].

Генеральний секретаріат військових справ намагався вжити заходів для повернення українізованих частин, які перебували за межами України, на Батьківщину. 12 листопада представники Генерального секретаріату О. Лотоцький та Д. Дорошенко уклали угоду з верховним головнокомандувачем російських армій генерал-лейтенантом М. Бухоніним про переведення усіх українізованих частин, які дислокувалися поза межами України на Південно-Західний та Румунські фронти, а також домовилися про об’єднання цих фронтів в один. Основна мета була зібрати залишки армії, переважно українізовані частини, які краще за всіх утримували фронт і прикрити ними кордони України [16, с. 83].

13 листопада 1917 р. С. Петлюра видав наказ, згідно із яким всі українські військові частини, які знаходяться в Петроградському, Московському, Казанському військових округах, повинні були підкорятися в Петрограді – Центральному українському революційному штабові, а у Москві і Казані – українським військовим радам [11]. 13 листопада 1917 року з’явилася відозва “Тимчасової Головної Ради Галицьких, Буковинських і Угорських Українців”, яка, за згодою Генерального Військового Секретаріату, закликала добровольців ставати в ряди військової формації “Галицько-

Буковинський Курінь Січових Стрільців”. Під проводом Євгена Коновальця організувався І Курінь (згодом корпус) Січових Стрільців.

Період після проголошення УНР був часом найширшої українізації армії. Її особливість полягала в тому, що вона набула окреслених організаційних форм.

Генеральний військовий секретаріат у листопаді зробив спробу розпочати формування уже не українізованих, а власне українських національних частин. Командувач Київського військового округу полковник В. Павленко почав створювати сердюцькі дивізії, які мали стати кадровими частинами армії УНР. До їх складу мали увійти полки ім. Б. Хмельницького, П. Полуботка, П. Сагайдачного, С. Наливайка, І. Богуна та У. Кармелюка. Було сформовано вже дві дивізії чисельністю 15 тис. вояків, але незабаром за наказом Центральної Ради їх розпустили, бо боялися, що вони можуть здійснити контрреволюційний заколот [17, с. 43].

Як вже згадувалося вище, в листопаді почалось створення першої насправді регулярної частини Галицько-Буковинського куреня Січових Стрільців. Незважаючи на певні суперечки навколо створення куреня та упереджене ставлення до нього деяких політичних сил, усередині листопада Військовий секретаріат видав наказ про організацію Галицько-Буковинського куреня Січових Стрільців. Командиром куреня було призначено О. Лисенка – поручика російської армії (Шашкевич Р. Артилерія Січових Стрільців у боротьбі за Золоті київські ворота. – Нью-Йорк, 1965. – С.8). Наприкінці листопада в курені налічувалося 60 – 80 осіб, і дисципліна в ньому була погана, що пізніше привело до зміни командування куренем.

У листопаді розпочалася організація С. Петлюрою ще однієї регулярної частини – Гайдамацького коша Слобідської України. Її створювали на основі українізованих частин, що знаходилися в Києві. Було створено штаб, який очолив штабс-капітан О. Удовиченко. Остаточну організацію кіша було завершено в грудні 1917 р. [18, с.138].

4 листопада 1917 р. за вказівкою Військового секретарства на базі українізованих частин 5-го армійського корпусу Південно-Західного фронту почалося створення Першого Республіканського полку, що налічував 5 тис. військовиків. Її очолив полковник П. Болбочана, а комісаром призначено О. Макаренка [19, с. 202].

У листопаді почалась масова українізація фронту. 22 листопада 1917 р. Генеральний секретар видав наказ, в якому говорилось про необхідність українізувати в загальній кількості 21 піхотну дивізію, 2 окремі артилерійські дивізії, 1 артилерійську бригаду і 1 артилерійський моторний дивізіон, пропонувалось також українізувати 21 запасний полк [8, ф.2143, оп.1, спр.8, арк. 82]. У листопаді найчисельнішою та найбоекватнішою українською частиною на Правобережній Україні був корпус П. Скоропадського, що налічував 40 тис. військовиків. 23 листопада 1917 р. Південно-Західний і Румунський фронти були оголошені Центральною Радою єдиним Українським фронтом, який знаходився в її підпорядкуванні. [10, с.173]. 4 грудня Генеральний секретаріат призначив головнокомандувачем Українського фронту генерала Д. Щербачова, який безпосередньо підпорядковувався Українській Народній Республіці [20, 6 грудня].

25 листопада 1917 р. Генеральне Секретарство Військових справ постановило утворити Генеральний Військовий штаб, на посаду начальника якого призначили 49-річного генерал-майора М. Бобровського [21, 22 грудня] – це стало завершальним етапом в організаційному оформленні українського військового руху й надані йому форм регулярної армії. Помічником генерального секретаря військових справ Генеральний Секретаріат призначив поручика В. Кедровського [21, 2 січня]. Генеральний Штаб мав відділи: організаційний, артилерійський, постачання, армії, військового шкільництва, загальний, військово-політичний, військово-комісарський, офіцерів для особливих доручень [6, ф.1076, оп.3, спр.6, арк.31]. При штабі було створено інспекторат артилерії, який очолив Сергій Дельвіг [22, с. 41]. На начальника штабу покладено було вирішення проблеми національних командних кадрів. Насамперед його наказ щодо внутрішнього порядку в українському війську визначав місце і роль командирів, їхні права та обов’язки. Особливого значення надавали докорінній демократизації у відносинах командирів із підлеглими. Водночас наказ радикально обмежував права командирів і збільшував повноваження солдатських рад і комітетів. Це було вороже сприйнято більшістю офіцерів колишньої російської армії й спричинило

їх відтік з армії, що створювало дефіцит командних кадрів. Також навколо Центральної Ради групувалось близько 30 тис. російських офіцерів [8, ф. 2003, оп. 2, спр. 343, арк. 15]. Правда, в питанні про залучення їх на службу в її середовищі викликали суперечки.

Характерною рисою цього періоду стала стрімка еволюція від стихійних методів творення армії до появи елементів національної державної військової політики, що врешті привело до оформлення ядра Збройних Сил УНР. Всупереч антимілітаристській політиці Центральної Ради, спрямованій на ліквідацію постійної армії і заміну її народною міліцією, уся логіка розвитку подій підвела її до усвідомлення потреб будівництва Збройних Сил як одного з атрибутів держави.

Попри всі помилки в галузі військового будівництва Центральної Ради, в кінці листопада 1917 р. український військовий рух досяг стадії організаційного оформлення: існували вищі військові органи влади: Генеральний військовий секретаріат, що виконував функції національного Міністерства оборони, Генеральний штаб, Всеукраїнська Військова Рада і військові ради різних рівнів на місцях. Два військові округи – Київський та Одеський – також підпорядковувалися українській владі. Крім того, створення Українського фронту і призначення Військовим секретаріатом для нього відповідних начальників завершили процес формального підпорядкування усіх частин колишньої російської армії на території України урядові УНР. Розпочали діяльність українські військові школи для підготовки національних військових кадрів.

Отже, можна констатувати, що в листопаді 1917 р. з'являється Армія УНР. Вона складається з різнопланових формувань. За способом чи методами організації їх можна поділити на кілька видів: самочинні, тобто ті, що з'явилися стихійно; революційні, створення яких також часто розпочиналося із стихійного революційного руху, а потім були визнані офіційною владою; планові формації – українізовані й новостворені частини, що мали стати ядром регулярної національної армії. Однак боєздатність Армії УНР залишалася поки що низькою.

1. 1917 год на Киевщине. Хроника событий. – К., 1928. 2. Вісник Генерального Секретаріату УНР. – 1917. – № 2. 3. Народна Воля. – 1917. – 1 листопада; 4. Солдатенков В.Ф. Запровадження автономії України і збройні сили республіки // Український історичний журнал. – 1992. – № 7–8. 5. Боротьба. – 1917. 6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. 7. Дециньський Л.Є. Великий Жовтень на Волині. – Львів, 1977. 8. Російський державний військово-історичний архів. 9. Удовиченко О. Україна в війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917–1921. – Вінніпег, 1954. 10. Разложение в армии в 1917 году. – М.; Л., 1925. 11. Вісник Генерального Секретаріату Військових Справ УНР. – 1917. – № 22–23. 12. Дем'янюк О.Й. Військово-політичні аспекти розвитку Волинської губернії у 1914–1921 роках. – Луцьк, 2011. 13. Сулківський Б. З історії формування 2-го Січового Запорізького корпусу на південно-західному фронті в році 1917 // Табор. – 1927. – № 4; 14. Голубко В.Є. Армія Української Народної Республіки 1917–1918. – Львів, 1997. 15. Рідний курінь. – 1917. 16. Киевская мысль. – 1917. 17. Дорошенко Д. Война и революция на Украине // Революция на Украине по мемуарам белых. – К., 1990. 18. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923. – Т.1. 19. Смовський К. Гайдамацький кіш Слобідської України // За державність. – Каліш, 1935. – Зб.5. 20. Шемет С. Полковник Петро Болобочан / Замітки до історії Запорізького корпусу 1917 – 1919 // Хліборобська Україна. – 1922/23. – Зб. 7 – 8. 21. Нова Рада. – 1917. 22. Народна воля. – 1917. 23. Тинченко Ярослав. Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття. 1917–1921 року. – К., 1995.